

Stylistic-discursive Analysis of the Novel Osane Baba Sobhan by Mahmoud Dowlatabadi based on the Theory of Leslie Jeffries (Critical Stylistics Approach)

Vol. 14, No. 2, Tome 74
pp. 79-114
May & June 2023

Reza Ghanbari Abdolmaleki^{1*} , Aileen Firouzian Pourasfahani² &
Shahrabano Ghorban Abdolmaleki³

Abstract

The present study has examined and analyzed the novel of "Baba Sobhan's legend" in the framework of Lesley Jeffries' theory and based on the components of critical stylistics. In this regard, an attempt was made to answer the following questions: 1. How are the writer's ideologies represented in the way that the linguistic elements of the novel are chosen and arranged, which are interpreted as style? 2. What kinds of discourse elements have made it possible to discover the ideologies hidden in the style of the novel? So, the main purpose of this article is to reveal the hidden ideologies in the writer's utterances. For this purpose, the vocabularies and sentence structures of the novel, which provide the way for gaining the discourse style and the cognition of style, have been studied and analyzed. In this paper, through a descriptive-analytical approach, the authors have extracted and categorized Lesley Jeffries' views which are mentioned in the book "Critical Stylistics". Then they have analyzed the novel considering the components of this book. Findings indicate that the strategies of "negating" and "prioritizing" are the most frequent, and "naming", "equating" and "assuming and implying" have the lowest frequency in this discourse. The analysis of these findings shows that the writer in his discourse, considering the conditions of society and serfdom system in Iran, has depicted the villagers' socio-economic situation and the realities of their lives through a critical approach. He has also criticized the authorities in Iran in the years before the land reform.

Keywords: critical stylistics, Osane Baba sobhan, Mahmoud Dolatabadi, ideology, power.

Received: 13 August 2021
Received in revised form: 22 November 2021
Accepted: 1 December 2021

1. Corresponding author: Assistant Professor of Persian Language and Literature, Damghan University, Damghan, Iran; Email: abdolmaleki@du.ac.ir,

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-5308-0775>

2. Assistant Professor of Linguistics, Damghan University, Damghan, Iran.

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0001-5208-7580>

3. Master of Linguistics, UPM University, Serdang, Malaysia.;

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-8641-0793>

The current research has examined and analyzed Baba Sobhan's *Osane* novel in the framework of Leslie Jeffries' theory and based on the components of critical stylistics. Regarding this issue, an attempt was made to answer the following questions: 1. how are the author's ideologies represented in the way of choosing and arranging the linguistic elements of the novel, which are interpreted as style? 2. Discovering the ideologies and beliefs hidden in the style of the novel has been made possible by using what discourse tools? In relation to these questions, the main goal of the article is to reveal the hidden intentions of the author's statements. For this purpose, the vocabulary and the structure of the sentences of the novel, which provide the ground for entering the discursive and cognitive space of the style, have been examined and analyzed. In this essay, the authors have analyzed the studied novel based on the components mentioned in the book, after extracting and categorizing the opinions of Leslie Jeffries in the book **Critical Stylistics** (2010) with a descriptive-analytical approach. The findings of the research show that the strategies of "negating" and "important information and opinions" have the highest frequency, and "naming", "synonyms" and "implicit meanings and accepted facts" have the lowest frequency in this discourse. The analysis of these findings indicates that in his discourse, the author has depicted the socio-economic situation of the villagers and the realities of their lives with a critical approach, considering the conditions of the society and the system of lords and serfs in Iran. At the same time, he has criticized those in power in Iran years before the land reforms.

The main hypothesis in the present article is that Baba Sobhan's *Osane* novel, as a verbal text, has a discourse structure that can be described, analyzed and interpreted based on Jeffries theory. Also, by using this model, the thought and ideology of its author is represented. In the framework of the research problem, by adopting the descriptive-analytical method, the components suggested by Jeffries, which are presented in his book, were extracted and categorized. Then, in order to discover these components in

Baba Sobhan's *Osane* novel, which is considered as the body of the research, this work was carefully and repeatedly read. Finally, after finding the components mentioned by Jeffries in the text of the novel, the discursive propositions of the text were examined based on them. For this purpose, the vocabulary and the structure of the sentences of the novel, which provided the ground for entering the discourse and cognitive analysis of the style, were carefully analyzed. Finally, the frequency and percentage of occurrence of various discourse strategies in the story were obtained and presented in the form of separate tables.

Most of the studies that have been introduced so far under the title of Persian stylistics were individual studies that examined the style separately from the situational context of the text. But the authors in this essay proposed a solution to get out of this situation by introducing appropriate tools to analyze the style of Persian novels. Therefore, by using a method based on critical discourse analysis, they have studied the stylistic features of the text in relation to its situational context. In this regard, the present research was an attempt to test the hypothesis that the discourse of Baba Sobhan's *Osane* novel can be described and analyzed with the tools suggested by Jeffries. The results obtained from this study with regard to the research hypothesis showed that the mentioned novel as a critical verbal text benefits from a discourse structure that represents the opinions and ideologies of its author. It should be mentioned that these ideologies are represented by seventeen discourse strategies in the linguistic elements of the novel as shown by the data analysis of this research. The main discourse of the novel expresses the poverty, pain and suffering of a certain social class who live with failure and deprivation in the village environment. Trying to get rid of the existing unfortunate situation, fighting against injustice, confrontation between the city and the village, denouncing the class conflict, exposing the unfair relations governing the socio-economic relations of the village environment, protesting the government and its programs, the confusion and the distress of the villagers. As a result of crises

caused by poverty, famine and injustice, they have formed the sub-discourses of this novel. It should be mentioned that by referring to feudalism, Dolatabadi has brought the events of the novel into economic and political issues, and by using some of the previously mentioned discourse tools, he has explained the system of lords and serfs with a critical eye. In this regard, the words he chose and the descriptions he provided are all critical. This shows that the author of the novel has chosen words and images suitable for his purpose.

دوماهنامه بین‌المللی

د ۱۴، ش ۲ (پیاپی ۷۴)، خرداد و تیر ۱۴۰۱، صص ۷۹-۱۱۴

مقاله پژوهشی

<http://dori.net/dor/20.1001.1.23223081.1401.0.0.43.5>

تحلیل سبکی - گفتمانیِ رمان *اوسنه بابا سبجان* از محمود دولت‌آبادی بر مبنای نظریهٔ لسلای جفریز (رویکرد سبک‌شناسی انتقادی)

رضا قنبری عبدالملکی^{۱*}، آیلین فیروزیان پوراصفهان^۲، شهربانو قربان عبدالملکی^۳

۱. استادیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه دامغان، دامغان، ایران.

۲. استادیار زبان‌شناسی همگانی دانشگاه دامغان، دامغان، ایران.

۳. دانش‌آموختهٔ کارشناسی ارشد زبان‌شناسی، دانشگاه UPM، سردانگ، مالزی.

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۹/۱۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۵/۲۲

چکیده

پژوهش حاضر در چارچوب نظریهٔ لسلای جفریز و بر مبنای مؤلفه‌های سبک‌شناسی انتقادی، رمان *اوسنه بابا سبجان* را مورد بررسی و تحلیل سبکی - گفتمانی قرار داده است. در رابطه با این امر، تلاش شد تا به پرسش‌های ذیل پاسخ داده شود: ۱. ایدئولوژی‌های نویسنده چگونه در نحوهٔ انتخاب و آرایش عناصر زبانی رمان که از آن به سبک تعبیر می‌شود، بازنمایی شده‌اند؟ ۲. کشف ایدئولوژی‌ها و عقاید نهفته در سبک رمان با استفاده از چه ابزارهای گفتمانی امکان‌پذیر شده است؟ در پیوند با این پرسش‌ها، هدف اصلی مقاله، آشکار کردن مقاصد پنهان گفته‌های نویسنده است. بدین منظور واژگان و ساختار جمله‌های رمان که زمینهٔ ورود به فضای گفتمانی و شناختی سبک را فراهم می‌کنند، بررسی و تحلیل شده‌اند. نگارندگان در این جستار با رویکرد توصیفی - تحلیلی، پس از استخراج و دسته‌بندی آرای لسلای جفریز در کتاب *سبک‌شناسی انتقادی* (۲۰۱۰)، رمان مورد مطالعه را براساس مؤلفه‌های مطرح در کتاب مزبور، مورد تتبع قرار داده‌اند. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که راهبردهای «منفی‌سازی» و «اطلاعات و نظرات مهم» بیشترین بسامد، و «نام بردن»، «ترادف» و «معانی ضمنی و حقایق مسلم» کم‌ترین بسامد را در این گفتمان به خود اختصاص داده‌اند. تحلیل این یافته‌ها حاکی از آن است که نویسنده در گفتمان خود، با توجه به شرایط جامعه و نظام ارباب و رعیتی در ایران، وضعیت اجتماعی - اقتصادی روستائینان و واقعیت‌های زندگی آنان را با رویکردی انتقادی به تصویر کشیده است. وی ضمناً انتقادهایی را نیز متوجه صاحبان قدرت در ایرانِ سال‌های پیش از اصلاحات ارضی کرده است.

واژه‌های کلیدی: سبک‌شناسی انتقادی، *اوسنه بابا سبجان*، محمود دولت‌آبادی، ایدئولوژی، قدرت.

۱. مقدمه

در این پژوهش، با تأکید بر سبک‌شناسی انتقادی، رمان *اوسنه بابا سبجان* اثر نویسنده بزرگ ایرانی، محمود دولت‌آبادی، مورد بررسی و تحلیل سبکی و گفتمانی قرار گرفته است. بدین منظور، نگارندگان با کاربست راهبردهای پیشنهادی لسلی جفریز^۱، چگونگی کاربرد یا شکل‌گیری مفاهیم اجتماعی در متن این رمان را مورد بررسی قرار داده‌اند. گفتنی است که چون رمان مورد اشاره حاوی نکات انتقادی دربارهٔ جامعهٔ ایران دهه‌های ۱۳۳۰ و ۱۳۴۰ شمسی (پیش از اصلاحات ارضی و الغای رژیم ارباب و رعیتی) است، نمونهٔ خوبی برای یک مطالعهٔ تحلیل گفتمان انتقادی به‌شمار می‌آید. نظر به این‌که هدف سبک‌شناسی انتقادی، تبیین ارتباطات پنهان و ایدئولوژی پوشیده در متن است، نگارندگان از این منظر به بررسی ایدئولوژی نهفتهٔ نویسنده در اثر پرداخته‌اند که همانا بازتاب‌دهندهٔ عقاید ضدطبقاتی وی است.

پژوهش حاضر حول محور دو پرسش اصلی، سازمان یافته است: ۱. ایدئولوژی‌های سیاسی - اجتماعی نویسنده چگونه در نحوهٔ انتخاب و آرایش عناصر زبانی رمان بازنمایی شده‌اند؟ ۲. کشف ایدئولوژی‌ها و عقاید نهفته در سبک رمان با استفاده از چه ابزارهای گفتمانی امکان‌پذیر شده است؟ فرضیهٔ اصلی در مقالهٔ حاضر این است که رمان *اوسنه بابا سبجان* به‌عنوان یک متن کلامی، از ساختاری گفتمانی برخوردار است که می‌توان آن را برپایهٔ نظریهٔ جفریز، توصیف و تحلیل و تفسیر کرد. همچنین با استفاده از این الگو، اندیشهٔ و ایدئولوژی نویسندهٔ آن بازنمایانده می‌شود.

در چارچوب مسئلهٔ پژوهش و برای پاسخ‌گویی به پرسش‌های فوق، با اتخاذ روش توصیفی - تحلیلی، در ابتدا مؤلفه‌های پیشنهادی جفریز که در کتاب *سبک‌شناسی انتقادی* مطرح شده است، استخراج و دسته‌بندی شد. سپس به‌منظور کشف این مؤلفه‌ها در رمان *اوسنه بابا سبجان*، که پیکرهٔ تحقیق به‌شمار می‌آید، به خوانش دقیق و چندبارهٔ آن پرداخته شد. سرانجام پس از یافتن مؤلفه‌های مورد اشارهٔ جفریز در متن رمان، بر مبنای آن‌ها گزاره‌های گفتمان‌مدار متن، بررسی شد. بدین منظور واژگان و ساختار جمله‌های رمان که زمینهٔ ورود به فضای تحلیل گفتمانی و شناختی سبک را فراهم می‌کردند، به دقت تجزیه و تحلیل شدند. آخرالامر، بسامد و درصود وقوع انواع راهبردهای گفتمانی در داستان به‌دست آمد و در قالب جدول‌های جداگانه‌ای ارائه شد.

۲. پیشینه تحقیق

از آنجاکه مطالعات مبتنی بر نظریه جفریز، سابقه چندان زیادی در حوزه متن‌پژوهی فارسی ندارد، پیشینه درخور توجهی نیز برای آن نمی‌توان یافت. لذا در این بخش، علاوه بر اشاره به پژوهش‌های معدود انجام‌شده در این زمینه، به ذکر مهم‌ترین مطالعاتی پرداخته خواهد شد که به‌طور عام از الگوی سبک‌شناسی انتقادی برای تحلیل رمان‌های فارسی بهره برده‌اند.

نخستین کسی که در ایران به پژوهش‌های گسترده و مهم در زمینه سبک‌شناسی انتقادی پرداخت، درپر (۱۳۹۰) بود که در رساله دکتری خود این مسیر را آغاز کرد. وی در این رساله، به تحلیل گفتمان‌کاوانه چهار نامه از محمد غزالی به سلطان سنجر سلجوقی، وزیر او، یکی از علمای عصر، و فردی از عامه مردم پرداخته است. پژوهنده در این رساله تلاش کرده است تا مقاصد پنهان گفته‌های غزالی را به‌نحو مطلوب آشکار سازد.

فتوحی (۱۳۹۱) در بخش نظری کتاب *سبک‌شناسی: نظریه‌ها، رویکردها و روش‌ها*، بعد از طرح مطالبی درباره معنای سبک، و ارتباط سبک‌شناسی با دیگر دانش‌های ادبی و زبان‌شناسی، به معرفی رویکردهای سبک‌شناسی پرداخته است. وی در این راستا، سبک‌شناسی انتقادی را به‌عنوان مهم‌ترین رویکرد سبک‌شناسی معرفی می‌کند که یکی از راه‌های خروج پژوهش‌های سبک‌شناسی فارسی از رکود و ایستایی است.

درپر (۱۳۹۲) در مقاله‌ای، ویژگی‌های سبکی داستان کوتاه «جشن فرخنده» اثر جلال آل‌احمد را با رویکرد سبک‌شناسی انتقادی، تحلیل و بررسی کرده است. نتایج این پژوهش بیان‌گر آن است که در این متن، تقابل، مولفه سبکی مهم و معناداری است. ویژگی‌های سبکی متن، از تقابل شخصیت‌ها و تقابل گفتمان‌ها تا برجستگی قطب منفی کلام، نشان‌دهنده ایدئولوژی پنهان متن است که عبارت است از نارضایتی نویسنده به‌عنوان روشنفکری منتقد.

تلخابی و عقدایی (۱۳۹۳) از رهگذر سبک‌شناسی انتقادی، لایه‌های رمان «ماه کامل می‌شود» اثر فریبا وفی را مورد مطالعه قرار داده‌اند. آن‌ها ابتدا لایه‌های بیرونی و بافت موقعیتی متن را بررسی کرده و سپس در لایه روایی و متنی، مسائلی چون کانونی‌سازی، میزان تداوم و جنبه‌های آن و خردلایه‌های واژگانی، نحوی و بلاغی را مورد تجزیه و تحلیل قرار داده‌اند.

آروند و همکاران (۱۳۹۷) در پژوهش خود با بهره‌گیری از ابزارهای سبک‌شناسی انتقادی،

رمان هستی اثر فرهاد حسن‌زاده را مورد تحلیل سبکی و گفتمانی قرار داده‌اند. یافته‌های این مطالعه حاکی از آن است که برخی متغیرهای سبکی در متن وجود دارد که منجر به کشف جهان‌بینی و تبیین مسائل اجتماعی روز، مثل جنگ، فقر و غیره در آن می‌شود.

نبی‌لو (۱۳۹۸) در مقاله خود رمان مدیر مدرسه آل‌احمد را با روش سبک‌شناسی انتقادی (رویکرد جفریز) بررسی و تحلیل کرده است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که رمان مورد بحث اثری کاملاً انتقادی است که با مؤلفه‌های مورد نظر جفریز قابلیت خوانش دارد. ایدئولوژی پنهان در پس این شاخصه‌ها حاکی از فقر، بی‌فرهنگی و بی‌عدالتی است که منحصر به محیط مدرسه نیست، بلکه آن‌ها را می‌توان به کل جامعه ایران تسری داد.

نیک‌سیر و همکاران (۱۳۹۸) در پژوهش خود دو داستان به هم‌پیوسته «دره خزان‌زده» و «زیرابی‌ها» اثر آل‌احمد را در چارچوب الگوی سبک‌شناسی انتقادی، مورد تجزیه و تحلیل قرار داده‌اند. این پژوهش در پی تبیین موضع نویسنده و چگونگی و میزان انعکاس آموزه‌های سوسیالیستی در متن این دو روایت است. نتیجه حاکی از آن است که عملکرد نویسنده در بازتاب واقعای تاریخی، از نوع تاریخ‌نگاری ایدئولوژیک و روایت «دره خزان‌زده»، روایتی در چارچوب الگوی سوسیالیستی است؛ لیکن روایت «زیرابی‌ها» فاقد آموزه‌های سوسیالیستی است و آن را می‌توان روایتی پسااستعماری با درون‌مایه تبعید و مهاجرت دانست.

تجلی و همکاران (۱۳۹۹) رمان *چراغ‌ها را من خاموش می‌کنم* با رویکرد سبک‌شناسی انتقادی مورد تحلیل قرار داده‌اند. در این پژوهش که به روش لایه‌ای انجام شده است، نگارندگان ابتدا به بررسی بافت بیرونی متن و سپس به تحلیل در سطح لایه‌های روایی می‌پردازند. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که با بررسی لایه‌های مختلف متنی، می‌توان به درک کاملی از روابط قدرت و ایدئولوژی حاکم بر اثر دست یافت.

در رابطه با پژوهش‌های مرتبط با رمان *اوسنه بابا سبحان* می‌توان به نمونه‌های ذیل اشاره کرد:

حیدری و حاتمی (۱۳۹۵) در پژوهش خود به بررسی مبانی رئالیسم در رمان *اوسنه بابا سبحان* پرداخته و نشان داده‌اند که این اثر در زمره داستان‌های رئالیسم انتقادی است که با نگرشی واقع‌گرایانه و انتقادی، محیط روستا، فقر و محنت آن را به تصویر کشیده است.

ظریفیان و همکاران (۱۳۹۶) در نوشتار خود با توجه به نظریه فزون‌متنیت ژرار ژنت^۲ و در چارچوب مطالعه بینامتنی به بررسی برگردان سینمایی داستان *اوسنه بابا سبجان* پرداخته‌اند. در این پژوهش، رمان دولت‌آبادی به‌عنوان «پیش‌متن» و فیلم *خاک* اثر مسعود کیمیایی در حکم «پیش‌متن» مورد مطالعه قرار گرفته‌اند.

حیاتی و همکاران (۱۳۹۶) در پژوهش خود، فیلم اقتباسی *خاک* و منبع داستانی آن یعنی *اوسنه بابا سبجان* را با یکدیگر مقایسه کرده تا کارکرد عنصر روایی مشترک زمان در دو گفتمان ادبی و سینمایی را تحلیل و تفاوت ابزارها و شگردهای بیانی این دو رسانه را بیان کنند. همچنین در این نوشتار، تأثیر ارائه متفاوت زمان‌بندی در درک مخاطب بررسی شده است.

نتیجه بررسی پژوهش‌های مرتبط با نظریه لسلای جفریز و رمان *اوسنه بابا سبجان* نشان می‌دهد که تاکنون هیچ مطالعه‌ای در ارتباط با تحلیل این رمان بر مبنای رویکرد جفریز به رشته تحریر درنیامده است. از این‌رو مقاله حاضر، نخستین جستار در بررسی اثر برجسته محمود دولت‌آبادی از منظر سبک‌شناسی انتقادی به‌شمار می‌آید.

۳. چارچوب نظری تحقیق

۳-۱. سبک‌شناسی انتقادی^۳ (رویکرد لسلای جفریز)

نویسندگان می‌توانند با استفاده از زبان، ما را تحت تأثیر قرار دهند، اما دقیقاً این اتفاق چگونه می‌افتد؟ تحلیل گفتمان انتقادی با در نظر گرفتن زمینه‌های اجتماعی و سیاسی تولید متن، نظریه‌های کلی برای توضیح تأثیر متون در اختیار ما قرار می‌دهد. سبک‌شناسی هم ابزار دقیق تجزیه و تحلیل را برای درک نحوه کار متن ارائه می‌دهد. اما سبک‌شناسی انتقادی با تلفیق جدیدی از سبک‌شناسی و تحلیل گفتمان انتقادی، نقاط قوت این دو رویکرد را برای کشف ایدئولوژی‌های عمیق متون با یکدیگر ترکیب می‌کند.

سبک‌شناسی انتقادی که متأثر از زبان‌شناسی انتقادی است، راه‌هایی را که در آن مفاهیم اجتماعی از قبیل قدرت و ایدئولوژی از طریق زبان نشان داده می‌شوند، مطالعه می‌کند (Nørgaard et al., 2010, pp. 11- 13). در این راستا، سبک‌شناسی انتقادی همچون تحلیل گفتمان انتقادی به

دنبال یافتن ایدئولوژی پنهان در پسِ واژگان و حتی بالاتر از آن، در یک متن است. با این تفاوت که «سبک‌شناسی انتقادی به زبان ادبی توجه دارد، ولی تحلیل گفتمان انتقادی بیشتر زبان را در کاربرد غیرادبی‌اش بررسی می‌کند» (فتوحی، ۱۳۹۱، ص. ۱۹۰).

به عقیده جفریز (2010, p. 16) «این یک دستورالعمل برای فهم تمام تأثیر یک متن در خواننده نیست، زیرا سابقه ذهنی و تجربه خواننده در آگاهی یافتن از آن تأثیر، مؤثر خواهد بود. اما گفتنی است که متون درواقع برخی محتواهای ایدئولوژیک دارند که ممکن است خواننده را در سطحی وسیع تحت تأثیر قرار دهند و این ابزارها در کشف آن محتواها به خواننده کمک می‌کنند».

سبک‌شناسی انتقادی از زمان ظهور، مورد بررسی واقع شد تا این‌که در سال ۲۰۱۰ لسللی جفریز مؤلفه‌هایی برای آن ارائه کرد که شاخصه‌های مطرح‌شده در سبک‌شناسی انتقادی را که پیش‌تر از سوی سیمپسون^۱، فرکلاف^۲ و فاولر^۳ مطرح شده بود، تحت پوشش قرار داد (نبی‌لو و دادخواه، ۱۳۹۸، ص. ۹۹۴). مؤلفه‌های ارائه‌شده از سوی جفریز عبارت‌اند از: ۱. نام‌دهی و توصیف^۴، ۲. بازنمایی کنش‌ها، رخدادها و وضعیت‌ها^۵، ۳. ترادف و تقابل^۶، ۴. مثال آوردن و نام بردن^۷، ۵. اطلاعات و نظرات مهم^۸، ۶. معانی ضمنی و حقایق مسلم^۹، ۷. منفی‌سازی^{۱۰}، ۸. فرضیه‌سازی^{۱۱}، ۹. ارائه سخنان و افکار دیگران^{۱۲}، ۱۰. بازنمایی زمان، مکان و جامعه^{۱۳} (Jeffries, 2010, p. 15).

۳-۱-۱. نام‌دهی و توصیف

نام‌دهی و توصیف کنش‌گران در گفتمان، هدفمند و به‌متابۀ ابزاری در خدمت بیان ایدئولوژی نویسنده است. همواره این مسئله در گفتمان حائز اهمیت است که کدام کنش‌گر، «نام‌دهی» و کدام یک «طبقه‌بندی» شده است (Van Leeuwen, 2008, pp. 37-38). به‌طور کلی شخصیت‌های بی‌نام در گفتمان دارای نقش‌های بی‌اهمیت هستند، اما زمانی که از شخصیت‌هایی نام برده می‌شود و یا در قالب گروه‌ها و طبقات اجتماعی معرفی می‌شوند، هم خود فرایند نام‌دهی و هم اسامی شخصیت‌ها و گروه‌ها، می‌تواند بیان‌گر نکات اجتماعی مهمی درمورد آن شخصیت‌ها یا طبقات اجتماعی باشد (ibid, p. 40).

به عقیده جفریز، درمورد نام‌دهی،

انتخاب قابل قبولی بین دو یا چند شیوه برای اشاره به اشیاء یکسان وجود دارد. برای مثال نام یک شخص ممکن است با شیوه ساده‌تری برای اشاره به همان شخص جایگزین شود. از سوی دیگر ممکن است یک دیدگاه جانبدارانه‌تری برای پرداختن بیشتر به عمل نام‌دهی وجود داشته باشد. به‌علاوه راه‌های دیگری برای اشاره به شخص وجود دارد که ممکن است از حیث ریخت‌شناسی و در نتیجه از نظر دستوری و لغوی، غیرمعمول به نظر برسند و در بافت و زمینه خاصی اهمیت ایدئولوژیک داشته باشند (Jeffries, 2010, p. 18).

۳-۱-۲. باز‌نمایی کنش‌ها، رخدادها و وضعیت‌ها

در سبک‌شناسی انتقادی، فعل هر جمله نمایان‌گر کنش‌ها، رخدادها، و حالات یا وضعیت‌هایی است که دربردارنده مفهومی خاص‌اند. مخاطب با تأمل در هریک از این افعال می‌تواند مفاهیم زیادی را دریافت کند (نبی‌لو، ۱۳۹۸، ص. ۹۹۸).

تحلیل توصیفی بر این اندیشه مبتنی است که عناصر فعلی یک عبارت که به‌عنوان گزاره‌ساز و مسند شناخته می‌شود، در جایی است که اعمال و فرایندها که بین این امور اتفاق می‌افتند، به نوعی نشان داده می‌شوند. [...] یک نویسنده یا گوینده این قدرت را دارد که کلمات متناسب با هدفش را انتخاب کند. این انتخاب‌ها نتایجی دارند به شیوه‌ای که در آن، موقعیت توسط خواننده یا شنونده دیده می‌شود (Jeffries, 2010, p. 37).

۳-۱-۳. ترادف و تقابل

«یکی از فرض‌های معناشناسان لغوی این است که درحقیقت هیچ دو کلمه‌ای به‌طور کامل یکسان نیستند. درباره واژگان متضاد نیز، چنین همانندی وجود دارد. فرض این است که پیوند معنایی روشنی بین جفت‌های خاص لغوی که ما آن‌ها را متضاد می‌خوانیم وجود دارد» (Jeffries, 2010, p. 51). جفریز نیز بر این عقیده است که دامنه ترادف و تقابل وسیع‌تر از آن است که در محدوده قاموسی قرار گیرد. بر همین اساس، در تقابل‌ها هر نوع تضادی که بتواند دو قطب معنایی را در کنار هم یا در برابر هم قرار دهد، مورد توجه قرار می‌گیرد (نبی‌لو، ۱۳۹۸، ص. ۱۰۰۳).

۳-۱-۴. مثال آوردن و نام بردن

مثال آوردن و نام بردن از جمله ابزارهایی هستند که استفاده از آن‌ها موجب رفع ابهام و تفهیم بهتر مطالب می‌شود. گفتنی است که کاربرد هریک از این ابزارها حامل معنا و مفهوم انتقادی‌اند

(نبی‌لو، ۱۳۹۸، ص. ۱۰۰۸). به عقیده جفریز (2010, p. 66)

گاهی هیچ تفاوت زبان‌شناختی بین این دو کارکرد نیست و مخاطب باید بر استنتاج کاربردی و عملی تکیه کند تا تصدیق کند در یک مورد خاص کدامیک مناسب است، گرچه در عمل درست است که مخاطب همیشه به تمیز بین این دو نیاز ندارد. البته مثل همیشه، نتایجی برای معنا وجود دارد، وقتی ابهامات وجود دارند و این دقیقاً مرز بین مثال آوردن (وقتی تمام موارد یک فهرست ذکر نشده) و نام بردن (وقتی تمام موارد یک فهرست ذکر شده) می‌باشد.

۳-۱-۵. اطلاعات و نظرات مهم

«عبارت یک ساختار اطلاعاتی دارد که عموماً اطلاعات جدید و مهم را به موضوع نهایی در یک عبارت می‌افزاید و مخاطب این احساس را دارد که برای اطلاعات برجسته کجا را جست‌وجو کند» (Jeffries, 2010, p. 78). عموماً اطلاعات مهم در بند «پایه» و اطلاعات کم‌اهمیت در بند «پیرو» قرار می‌گیرند. لحن و تکیه هم دو ابزار مهم برای تعیین نقطه اطلاع جمله‌اند (نبی‌لو، ۱۳۹۸، ص. ۱۰۱۱).

۳-۱-۶. معانی ضمنی و حقایق مسلّم

در رابطه با این مؤلفه، جفریز (2010, p. 93) معتقد است که «آنچه نویسنده/گوینده فرض می‌کند یا به آن اشاره می‌کند، تأثیرگذار است؛ چون این جهان‌بینی‌ها در گزاره اصلی جمله قرار نگرفته‌اند و کمتر مستعد مذاقه یا سؤال هستند». یافتن معانی ضمنی از آنجاکه در ضمن مطالب اصلی بیان می‌شوند، نیاز به تأمل و دقت بیشتری دارد و توجه به آن‌ها حقایق بسیاری را در یک متن انتقادی آشکار می‌کند (نبی‌لو، ۱۳۹۸، ص. ۱۰۱۳).

۳-۱-۷. منفی‌سازی

منفی‌سازی «این ظرفیت را دارد که در ذهن مخاطب شرحی از وضعیتی را ایجاد کند که آشکارا در مغایرت با شرایط ثابت‌شده در متن می‌باشد. استفاده از ساخت منفی این امکان را به تولیدکننده متن می‌دهد که با تصورات مخاطبان بازی کند» (Jeffries, 2010, p. 106). کاربرد هریک از صورت‌های منفی‌ساز علاوه بر این‌که از جهت سبک‌شناسی انتقادی حاوی پیامی خاص است، می‌تواند حالاتی نظیر ترس، تعجب، مسرت، تأسف و غیره را در مخاطب ایجاد کند (نبی‌لو، ۱۳۹۸، ص. ۱۰۱۶).

۳-۱-۸. فرضیه‌سازی

«بسیاری از متون دیدگاه‌گوینده یا نویسنده را درمورد این‌که جهان چگونه است، یا چگونه باید باشد، یا او آرزو دارد چگونه باشد؛ منعکس می‌کنند. هر جا دیدگاه تولیدکننده متن درباره حقیقت یا شرایط مطلوب یک فرایند بیان شود، خود شرایط یا فرایند تا حدی فرضی است» (Jeffries, 2010, pp. 114- 116). فرضیات مورد نظر نویسنده ممکن است با شک و تردید و یا با قطعیت همراه باشد. نویسنده هنگامی به فرضیه‌سازی روی می‌آورد که نتواند مطالب مورد نظر خود را صریح بیان کند؛ به‌خصوص در مواردی که این فرضیه‌سازی با قطعیت همراه باشد. البته تشخیص این امر که فرضیه‌سازی تا چه حد با قطعیت همراه است، نیاز به شناخت دقیق نویسنده، شرایط اجتماعی شکل‌گیری اثر و مطالعه دقیق آن دارد (نبی‌لو، ۱۳۹۸، ص. ۱۰۱۸).

۳-۱-۹. ارائه سخنان و افکار دیگران

در سبک‌شناسی انتقادی برای بازنمایی سخنان و افکار، روش‌های مختلفی وجود دارد که هریک دارای درجه‌ای از باورپذیری‌اند (نبی‌لو، ۱۳۹۸، ص. ۱۰۲۰). «گرچه بسیاری از متون ادعا می‌کنند که سخنان دیگران را کلمه به کلمه ارائه می‌دهند، درواقع همیشه شکافی بین نسخه اصلی و نقل قول وجود دارد، حتی اگر هیچ سوء نیتی در کار نباشد. نه‌تنها درنگ و تن صدا و حالات چهره، در زمان تبدیل گفتار به نوشتار حذف می‌شوند، بلکه حتی انتخاب کلمات برای نقل قول مهم است و احتمال تفسیرهای زیادی وجود دارد» (Jeffries, 2010, p. 130).

۳-۱-۱۰. بازنمایی زمان، مکان و جامعه

بازنمایی صریح یا غیرصریح عناصر زمان، مکان و جامعه می‌تواند دارای مفاهیم اجتماعی و انتقادی باشد (نبی‌لو، ۱۳۹۸، ص. ۱۰۲۴). «شیوه‌های مختلف بیان عبارات مربوط به زمان و مکان و جامعه، ممکن است از حیث ادبی و دستوری تفاوت‌های بسیار کمی داشته باشند، اما از حیث آثاری که دارند، تفاوت‌های کاملاً آشکار دارند و تفاوت اساس جهان‌بینی جملات در هر شیوه بیان قابل توجه است» (Jeffries, 2010, pp. 146- 147).

در پایان بخش ملاحظات نظری، ضرورت دارد به نکاتی که موجب برتری رویکرد جفریز نسبت به سایر رویکردهای انتقادی شده است، توجه کرد. در روش مطالعه جفریز کشف ایدئولوژی متن، مبنای کار قرار گرفته است و مبحث «قدرت» به صورت عام و ضمنی، و آن هم از طریق کشف ایدئولوژی در کار وی قابل ملاحظه است. اما سایر تحلیل‌گران گفتمان و

سبک‌شناسی انتقادی، در الگوهای خود با بررسی مقوله قدرت به عنوان پایه سبک و گفتمان به تجزیه و تحلیل روابط اجتماعی - سیاسی در متن پرداخته‌اند. از این رو آن‌ها برخلاف جفریز، قدرت را در ارتباط با گفتمان مسلط بررسی کرده‌اند. درخصوص برتری دیگر این رویکرد، به این نکته نیز باید اشاره کرد که از منظر نقش‌گرایی، جفریز علاوه بر فرانش بینافردی، فرانش اندیشگانی را هم پایه مطالعات خویش قرار داده است؛ درحالی‌که سایر تحلیل‌گران گفتمان، بیشتر بر فرانش بینافردی در کار خود تکیه کرده‌اند.

۴. خلاصه رمان

صالح پسر بزرگ باباسبحان همراه با برادرش مسیب سال‌ها روی زمینی کار می‌کنند که پنج دانگ آن متعلق به عادل، بیوه میرزا عطاالله است. آن‌ها کینه‌ای دیرینه با غلام، پسر صدیقه دارند که درواقع بر سر شوکت، زن فعلی صالح شکل گرفته بود. عادل که در دل، میلی (جسمانی) به غلام دارد مایل است اجاره زمین را از صالح بگیرد و به غلام بسپارد. این موضوع، آتش اختلاف‌های کهنه را شعله‌ور می‌کند و درگیری و تنازع میان صالح و غلام را به اوج می‌رساند. باباسبحان تلاش می‌کند که از بروز حادثه‌ای ناگوار جلوگیری کند، اما موفق نمی‌شود. در یک درگیری، غلام از ترس کشته شدن خود، صالح را به قتل می‌رساند و به عادل پناه می‌برد. عادل از ترس، غلام را از خود می‌راند. غلام می‌گریزد، اما پس از مدتی آوارگی، ناچار بازمی‌گردد و خود را تسلیم می‌کند. مسیب از غم برادرش حالات جنون‌آمیز پیدا می‌کند و نهایتاً در میانه یکی از این حالات، تصادف می‌کند و جانش را از دست می‌دهد (ظریفیان، ۱۳۹۶، صص. ۵۸-۵۹).

۵. تحلیل داده‌ها

هـ. ۱. نمونه نامدهی و توصیف

دولت‌آبادی در صحنه آغازین داستان، پیش از سایر کنش‌گران رمان، از «بابا سبحان» نام برده است. از این رو، وی نخستین کنش‌گری است که نظم روایت با حضورش آغاز می‌شود. پاره‌گفتار ۱ «بابا سبحان به لب بام نگاه کرد. آفتاب رفته بود. برخاست، خاک‌هایی را که

به خشک تنبانش نشسته بود نکاند و...» (دولت آبادی، ۱۳۵۷، ص. ۵).

گفتنی است که ترتیب وقوع حوادث و نظم حضور کنش‌گران در گفتمان مبتنی بر اهمیت مفهومی آن‌ها در ذهن نویسنده است. یعنی هرچه عنصری از داستان و یا روایت از اهمیت مفهومی بیشتر در ذهن نویسنده برخوردار باشد، آن عنصر یا رویداد ابتدا مطرح می‌شود و سپس رویدادها و عناصر دیگر. تئون وندایک^{۱۷} این گونه ترتیب و نظم حضور رویدادها و عناصر زبانی در گفتمان را «نظم طبیعی»^{۱۸} می‌نامد (آقاگل‌زاده، ۱۳۹۹، ص. ۱۷۲). با توجه به این موضوع، تقدم حضور بابا سبحان پیش از سایر کنش‌گران در ترتیب رمان، بیان‌گر اهمیت این کنش‌گر در گفتمان نویسنده است.

۵-۱-۱. نام‌دهی

نامی که نویسنده برای کنش‌گران داستانش برمی‌گزیند به نوبه خود می‌تواند نشان‌دهنده خلُق و خو، و روحیات شخصی آن‌ها باشد. در همین راستا، آوردن کلمه «بابا» (عنوان احترام‌آمیز برای عارفان و حکیمان در فارسی) در ابتدای نام بابا سبحان، علاوه بر نشان دادن کهولت سن این شخصیت، به‌طور ضمنی بیان‌گر خلقیات حکیمانه وی نیز هست که در سراسر متن ظهور و بروز دارد.

گفتنی است که تظاهرات زبان‌شناسی «نام‌دهی» معمولاً در اسامی خاص نمود پیدا می‌کند، اسامی‌ای که ممکن است رسمی^{۱۹} (صرفاً نام‌خانوادگی)، نیمه‌رسمی^{۲۰} (نام و نام‌خانوادگی) یا غیررسمی^{۲۱} (صرفاً نام کوچک) باشند. مسلماً «نام‌دهی غیررسمی»، نوعی هم‌بستگی و صمیمیت را به مخاطب القا می‌کند و دولت‌آبادی با استفاده از این شیوه که در رابطه با نام‌دهی «بابا سبحان» به‌کار گرفته است، نوعی یکی بودن و هم‌بستگی را بین او و سایر کنش‌گران گفتمان نشان می‌دهد. یکی از جلوه‌های این صمیمیت در گفت‌وگوی بین بابا سبحان و عروسش «شوکت» – که همواره او را با لحنی محبت‌آمیز خطاب می‌کند – وجود دارد:

پاره‌گفتار ۲ «بابا سبحان بغل کوزه نشست، به رنگ و روی شوکت نگاه کرد و گفت:

– تقصیر خودته عمو جان ... من که از آوردن یک کوزه آب دریغ نمی‌کنم. تو

خودت نمی‌تونی آروم بشینی ...» (دولت‌آبادی، ۱۳۵۷، ص. ۶).

یکی دیگر از نمودهای این صمیمیت، هنگامی است که غلام، دشمن دیرین صالح، به‌طور غیرمنتظره وارد منزل بابا سبحان می‌شود و پیرمرد با دیدنش او را صمیمانه مورد خطاب قرار می‌دهد:

پاره‌گفتار ۳ - مش غلامعلی بفرما بالا. تو که غریبه نیستی عموجان.

غلام جلو در سرپا نشست و گفت:

- نه، خوبه همین‌جا (همان، ص. ۶۹).

با توجه به گفته‌های فوق و نظر به شخصیت صلح‌جوی بابا سبحان، به نظر می‌رسد که تولیدکنندهٔ گفتمان در انتخاب بین دو یا چند شیوه و واژه برای نام‌دهی این شخصیت، بهترین آن‌ها یعنی واژهٔ «بابا» را انتخاب کرده است. در رابطه با انتخاب نام‌های «صالح» و «غلام» هم به نظر می‌رسد که نویسنده کاملاً آگاهانه و براساس ویژگی‌های روحی و شخصیتی هر کدام از این کنش‌گران، به نام‌دهی آن‌ها پرداخته است. صالح یعنی عنصر «خودی» گفتمان، فردی است امین و درستکار (= صالح)؛ درحالی‌که غلام، یعنی عنصر «غیرخودی»، بنده و سرسپردهٔ (= غلام) غرایز و امیال مادی خود است. درحقیقت شیوهٔ نام‌دهی این دو کنش‌گر در گفتمان رمان، نکات مهمی را در مورد شخصیت آن‌ها بازنمایی می‌کند. لازم به توضیح است که در این رمان شاهد اسامی و نام‌های مختلفی هستیم که انتخاب برخی از آن‌ها، همچون مثال‌های پیش‌گفته، با توجه به اغراض ایدئولوژیک و گفتمانی صورت گرفته است.

۵-۱-۲. توصیف

نقطهٔ مقابل شخصیت آرام و صلح‌جوی بابا سبحان، شخصیت خشن و تندخوی غلام است که نویسنده کوشیده است با بهره‌گیری از راهبرد «توصیف»، این ویژگی را با نگاه انتقادی بازنمایی کند. در همین راستا، پاره‌گفتار ذیل که توصیف صحنهٔ ورود غلام به کاروان‌سرای محل اقامتش است، نمونهٔ خوبی به‌شمار می‌رود:

پاره‌گفتار ۴ «هنوز از جگری که میان پنجه‌های غلام فشرده شده بود، بخار برمی‌خاست

[...] جگر را میان مجمعه انداخت و چاقویش را بیرون کشید و کنار مجمعه نشست. یکسر جگر را به دندان و سر دیگرش را به انگشت گرفت و جگر را درید» (همان، ص. ۲۴).

چنان‌که می‌بینیم غلام در آغاز فصل دوم رمان، در حالی پای به حوادث داستان نهاده است که در میان پنجه‌هایش جگری گرم و خونین را می‌فشارد. او کمی بعد، درحالی‌که چاقویش را بیرون کشیده است، جگر را با کمک دندان‌هایش می‌شکافد. توصیف این صحنه خون‌بار که دربردارنده نگاه انتقادی است، شخصیت درشت‌خوی غلام به‌عنوان کنش‌گر غیرخودیِ گفتمان را عیناً به مخاطب نشان می‌دهد.

گفتنی است که ابعاد منفی شخصیت این کنش‌گر فقط در خشونت او خلاصه نمی‌شود. وی دارنده مجموعه‌ای از خصوصیات پلید انسانی است که تولیدکننده گفتمان با کمک توصیف، آن‌ها را در ارتباط با شخصیت این عنصر غیرخودی نشان می‌دهد. برای مثال در قطعه زبانی ذیل، دولت‌آبادی با استفاده از صفت «هرزه»، غلام را موجودی شرور بازنمایی کرده است که باید از وی دوری کرد.

پاره‌گفتار ۵ «همه یکدل بودند که غلام بیابانی نیست؛ هرزه است. با او: سلام و والسلام» (همان، ص. ۳۶).

علاوه‌بر تبیین شاخصه‌های شخصیتی کنش‌گران به‌وسیله «توصیف»، یکی از مهم‌ترین کاربردهای این ابزار گفتمانی، نشان دادن فقر و محرومیت مردم جامعه است. در این رابطه می‌توان به توصیف نحوه معاش مادران «شوکت» و «غلام» در داستان اشاره کرد. مادر شوکت به‌سبب فقر، مجبور به پختن نان بر سر تنورهای مردم است تا به این وسیله بتواند شکم فرزندان گرسنه‌اش را سیر کند. مادر غلام هم به‌ناچار باید شب و روز با پیاله سفالی‌اش برای گدایی «یک چکه ماست» به در خانه‌های مردم برود.

پاره‌گفتار ۶ «این شانه غلام را گرفت. حتی شوکت را- که مادرش سر تنورهای مردم نان می‌پخت- به او ندادند» (همان، ص. ۳۷).

پاره‌گفتار ۷ «مسیب عصر یک روز کنار استخر به غلام گفت:

- برو یک بز بخر ببند در لانه مادرت که شب و روز با پیاله سفالیش در خانه‌های مردم را از پاشنه درنیاره» (همان، ص. ۳۷).

در قطعه‌های زبانی فوق، دولت‌آبادی تلاش کرده است تا گوشه‌هایی از رنج زنان ساکن در روستاهای ایران را به‌وسیله توصیف کنش‌هایشان به نمایش بگذارد. بدیهی است که این نوع تصویرسازی، حاوی مقاصد ایدئولوژیک و بیان‌گر نگاه انتقادی نویسنده در رابطه با سیاست و نحوه مدیریت جامعه است. به‌طور کلی تحلیل پاره‌گفتارهای ۲ تا ۷ نشان می‌دهد که مؤلفه‌های نام‌دهی و توصیف در گفتمان مورد بحث، هدفمند و ابزاری مهم در خدمت بیان ایدئولوژی نویسنده برجسته آن است.

۵-۲. نمونه بازنمایی کنش‌ها، رخدادها و وضعیت‌ها

۵-۲-۱. بازنمایی کنش

پاره‌گفتار ۸ عادله جوابش داد:

- گفتم که ... می‌خوای بفروش، نمی‌خوای بخر.

[صالح] - خانم جان من که زورم نمی‌رسه تا او همه پول فراهم کنم. از کجا؟

[عادله] - پس حالا که زورت نمی‌رسه یا برو یک دانگ خودت رو بکار یا تو خانه‌ت بنشین... (همان، ص. ۴۹).

گفتنی است که هویت اجتماعی مشارکان در کلام یا روابط اجتماعی بین آن‌ها را شاخص‌هایی در گفتمان مشخص می‌کند. درواقع این شاخص‌ها جنبه‌هایی از کاربرد زبان هستند که وابسته به روابط اجتماعی هستند. از جمله این موارد می‌توان به «ضمایر» و «القاب» و عناوینی که برای مخاطب به‌کار می‌رود اشاره کرد (آقاگل‌زاده، ۱۳۹۹، ص. ۱۰۶). کاربرد ضمیر شخصی متصل «ت» و تکرار پی‌درپی فعل‌های دستوری (وجه امری) در کلام عادله خطاب به صالح (رک:

پاره‌گفتار ۸)، بر یک رابطهٔ بینافردی^{۲۲} که مبتنی بر اقتدار است، صحنه می‌گذارد. شایان توجه است که لحن آمرانه در گفتمان کنش‌گری چون عادلّه که همواره بر قدرت خود تأکید می‌کند، در خدمت مقاصد ایدئولوژیک نویسنده است. در طرف مقابل، صالح با استفاده از لفظ محترمانهٔ «خانم جان» در کلام خود، می‌کوشد فاصلهٔ بین خود و عادلّه را کاهش دهد تا از این طریق باعث ایجاد هم‌بستگی شود.

به‌طور کلی بررسی کنش‌ها و فرایندهای کلامی^{۲۳} عادلّه در گفتمان حاضر و نقش‌های مشارکان همراه با آن، نشان می‌دهد که گوینده^{۲۴} نسبت به مقصد^{۲۵} (مخاطبی که فرایند به‌سمت او جهت داده شده است) کاملاً از موضع قدرت سخن می‌گوید و درواقع این فرایند به‌طور نمادین بیان‌گر بی‌توجهی و تحقیر مالکان نسبت به زارعان در نظام ارباب و رعیتی ایران است.

۵-۲. بازنمایی رخداد

پاره‌گفتار ۹ صالح گفت: حالا که به هیچ صراطی مستقیم نمی‌شی، من همین جا رو فرشت میگم رو او زمینی که من کار می‌کنم هیچ احدی حق نداره پاش را بگذاره (دولت‌آبادی، ۱۳۵۷، ص. ۵۰).

با توجه به لحن تهدیدآمیز صالح در پاره‌گفتار فوق، نویسنده از رخدادی قریب‌الوقوع (کشمکش بین صالح و غلام) در داستان خبر می‌دهد که بنیاد حوادث گفتمان را پی می‌ریزد. گفتنی است که از میان انواع عنصر کشمکش (جسمانی^{۲۶}، ذهنی^{۲۷}، عاطفی^{۲۸} و اخلاقی^{۲۹}) در داستان (رک: میرصادقی، ۱۳۸۰، صص. ۷۳-۷۴)، تأکید نویسنده در این گفتمان بر کشمکش جسمانی است. در چارچوب کشمکش‌های جسمانی داستان، نویسنده در پاره‌گفتار ذیل، رخدادی را گزارش می‌کند که در کنار استخر روستا به وقوع پیوسته است. مسیب در حال کتک خوردن از دست غلام است و این واقعه خشم صالح را به دنبال می‌آورد:

پاره‌گفتار ۱۰ [غلام] پیش پای مسیب ایستاد؛ او را گرفت و شانه‌اش را از چنار کند؛ بی‌صدا به لب استخرش کشاند؛ روی شکم دیوارهٔ استخر خواباندش ... (دولت‌آبادی، ۱۳۵۷، ص. ۳۷).

خشم فروخوردهٔ صالح و اصرار غلام بر ادامهٔ خصومت با او، نهایتاً منجر به رخدادی فاجعه‌بار در گفتمان رمان می‌شود که توسط نویسنده در قطعهٔ زبانی ذیل، به تصویر کشیده شده است:

پاره‌گفتار ۱۱ هردو میدان گرفتند. صالح دست برد و یکی از چوب‌های شکستهٔ سقف سایه‌بان را برداشت؛ و غلام زودتر از صالح بیلش را بالا برد و به قصد شانهٔ او پایین آورد ... (همان، ص. ۵۲).

این کشمکش که به‌طور نمادین تضاد طبقاتی و جدال بین رنجبران با مزدوران نظام سرمایه‌داری را به تصویر کشیده است، نهایتاً به مرگ صالح (نماد تودهٔ رنجبر) می‌انجامد. از این منظر، گفتمان ایدئولوژیک دولت‌آبادی در رمان مورد بحث را می‌توان تابلوی کوچکی از تضاد طبقاتی در جامعهٔ ایران به‌شمار آورد.

۵-۲-۳. بازنمایی حالت یا وضعیت

پاره‌گفتار ۱۲ عادله در را به هم زد و به حیاط برگشت. لب حوض خم شد، مشتی آب به صورتش زد و یک بسته سیگار هما از لای پستان‌هایش درآورد. لب پله‌ها نشست، سیگاری روشن کرد و به خشت پخته‌های جلوی پایش خیره شده (همان، ص. ۵۲).

نویسنده در پاره‌گفتار فوق، حالت عصبانیت عادله از صالح را به‌صورت وضعیتی که با توجه به کنش‌های این زن شرح داده شده، بازنمایی کرده است.

پاره‌گفتار ۱۳ عادله پاشنهٔ گرد و سفید پایش را توی قبضه‌اش مالش داد و گفت:

- حرف را بی‌خود کش نده؛ این‌جا شهره. بلند بلند پارس نکن (همان، ص. ۵۰).

پاره‌گفتار ۱۴ عادله گفت: اگه منم دُم تو را با باروبندیت نگرفتم و مثل یک موش مرده از

اوجا بیرون ننداختم مثل تو باشم. دهاتی خر (همان، ص. ۵۲).

در پاره‌گفتار ۱۳، ضمن تأکید بر حالت بی‌تفاوتی عادلۀ نسبت‌به گفته‌های صالح، عصبانیت صالح در عبارت «بلند بلند پارس نکن» به نمایش گذاشته شده است. بدیهی است که توهین‌هایی از قبیل «پارس نکن»، «دهاتی خر» (پاره‌گفتار ۱۴) و نظایر این‌ها نسبت‌به رعایا در گفتمان مالکان ایرانی مرسوم بوده و دولت‌آبادی به‌طور آگاهانه از این عبارات در قطعه‌های زبانی فوق استفاده کرده است. روی‌هم‌رفته در گفتمان نویسنده، بر رعایت فاصله طرفین گفت‌وگو (رعیت و ارباب) چه به‌لحاظ شأن و منزلت فردی، چه به‌لحاظ جایگاه اجتماعی و قدرت، تأکید شده است.

۵-۳. نمونه ترادف و تقابل

۵-۳-۱. ترادف

بررسی و تحلیل داده‌های این پژوهش نشان می‌دهد که ترادف‌ها در متن مورد مطالعه، صرفاً در حوزه واژگان دیده می‌شوند. چنان‌که یک نمونه از آن‌ها در پاره‌گفتار ذیل آمده است.

پاره‌گفتار ۱۵ بابا سبحان می‌خواست سر حرف و خوش‌طبعی را با غلام باز کند، اما غلام با جواب‌های جسته و گریخته‌اش، دم لای تله نمی‌داد (همان، ص. ۷۰).

نویسنده با استفاده از کلمات مترادف «جسته و گریخته»، جواب‌های غلام را به شکلی توصیف کرده است که بی‌توجهی او را نسبت‌به پرسش‌های بابا سبحان مورد تأکید قرار می‌دهد. بدیهی است که این شکل پاسخ‌گویی در گفتار غلام، کاملاً متناسب با شخصیتی است که از وی در گفتمان رمان ارائه شده است.

۵-۳-۲. تقابل

در متن مورد بحث، تقابل‌ها با فاصله گرفتن از معانی صرفاً لغوی‌شان، در معنای وسیع‌تری به‌کار رفته و دارای سویه‌های ایدئولوژیک هستند. گفتنی است که در این میان، تقابل‌هایی در زمینه «واژگان» و «شخصیت‌ها» قابل مشاهده‌اند که ذیلاً به یک نمونه از آن‌ها اشاره خواهد شد.

۵-۳-۱-۲. تقابل واژگان

پاره‌گفتار ۱۶ خاموشی سنگین می‌شد. و سنگینی بیشتر از همه روی دوش‌های بابا

سبحان بود. او به ظاهر خاموش و در باطن دلوایس بود (همان، ص. ۶۲).

چنان‌که دیده می‌شود نویسنده با استفاده از جفت‌های متقابل «ظاهر» و «باطن»، تشویش و دلوایسی باطنی بابا سبحان را در پس ظاهر ساکت و خاموش این کنش‌گر نشان داده است.

۵-۳-۲. تقابل شخصیت‌ها

پاره‌گفتار ۱۷ غلام جلو در سر پا نشست و گفت:

– نه، خوبه همین‌جا

صالح بی‌آنکه سر از سفره بردارد گفت:

– اونجا که دم دره (همان، ص. ۶۹).

پاره‌گفتار فوق، عرصه تقابل دو شخصیت اصلی گفتمان یعنی صالح و غلام است که نویسنده توانسته است با استفاده از حرکات و اشارات بدنی و ارتباط‌های رفتاری آن دو، این تقابل را در سطحی فراتر از کلام نشان دهد. مسلماً حالت و طرز نشستن غلام به‌عنوان میهمان و شکل خوشامدگویی و برخورد صالح به‌عنوان میزبان با او، حاوی پیام‌هایی غیرمستقیم است که بر تقابل این دو تأکید می‌کنند.

۵-۴. نمونه مثال آوردن و نام بردن

۵-۴-۱. مثال آوردن

پاره‌گفتار ۱۸ صفیه مثل یک بز پیر، طوری‌که حواس خانم را پریشان نکند، پیش آمد (همان، ص. ۵۲).

تشبیه حرکت نرم و آهسته صفیه، کنیز پا به سن گذاشته عاقله، به حرکت «بز پیر»، حامل معنا و مفهوم انتقادی، و همچنین نشان‌گر ذهنیت منفی نویسنده نسبت به این کنش‌گر غیرخودی است. برای درک بهتر این ذهنیت، ضروری است به برخی از کنش‌های منفی این کنش‌گر در داستان اشاره شود. صفیه در پی غلام می‌رود تا مقدمات دیدار خصوصی وی با عاقله (عنصر غیرخودی)

را فراهم کند؛ و پس از ورود غلام، با زیرکی و وقت‌شناسی خانه را خالی می‌کند. وقتی صالح به دیدار عادلۀ می‌آید، به نحوی زمینه‌چینی می‌کند که این دیدار به چیزی بیش از یک ملاقات سرپایی نینجامد. نوع رفتارش نیز به گونه‌ای است که موجب تحقیر صالح در منزل عادلۀ می‌شود. بعد از فاجعه بزرگ داستان، یعنی قتل صالح، صفیه همراه عادلۀ به روستا می‌رود تا ننگ این حادثه را از دامن ارباب خود بشوید (ظریفیان، ۱۳۹۶، صص. ۶۷ - ۶۸). نظر به این‌که اغلب کنش‌های صفیه در رمان، زمینه‌ساز روابط و کنش‌های عادلۀ است، می‌توان تمثیل معنادار و ایدئولوژیک نویسنده در پاره‌گفتار فوق را بهتر درک کرد.

پاره‌گفتار ۱۹ غلام به طرف عادلۀ کشیده شد و هردو در آفتاب رنگ‌پریده پای پنجره، مثل یک جفت مار کهنه به هم پیچیدند (دولت‌آبادی، ۱۳۵۷، ص. ۶۰).

در چارچوب تمثیل‌های گفتمان ایدئولوژیک رمان، تشبیه «هم‌آمیزی غلام و عادلۀ» به «هم‌آمیزی یک جفت مار (نماد شرارت در اساطیر ایرانی)» نیز همچون تمثیل قبل (پاره‌گفتار ۱۸)، تصویری منفی از کنش‌گران غیرخودی داستان ارائه کرده است که درواقع یک انتخاب سبک‌شناختی و ایدئولوژیک به‌شمار می‌آید. البته در همین راستا تشبیه لبخند صورت غلام به جنبیدن یک کرم خاکی نیز تهی از محتوای انتقادی و ایدئولوژیک نیست:

پاره‌گفتار ۲۰ غلام دهنش وامانده و لبخندی مثل کرم روی لب‌هایش چسبیده بود (همان، ص. ۷۴).

به‌طور کلی تمثیل‌های دولت‌آبادی در ارتباط با عادلۀ، صفیه و غلام (عناصر غیرخودی گفتمان)، دارای بار معنایی به شدت منفی، و بالعکس تمثیل‌های مرتبط با خانواده بابا سبحان (عناصر خودی گفتمان)، کاملاً مثبت است:

پاره‌گفتار ۲۱ [شوکت] درحالی‌که قلبش مثل سینه کبوتر رم‌کرده‌ای می‌تپید، به مردهای خودشان و غلام فسق‌ری گوش می‌داد (همان، ص. ۷۱).

چنان‌که در پاره‌گفتار فوق پیداست، تشبیه تپش نامنظم قلب «شوکت» به بی‌نظمی ضربان قلب کبوتر گریزان (نماد صلح و عشق)، نشان‌گر ذهنیت مثبت نویسنده نسبت به عروس خانواده بابا سبحان است.

۵-۴-۲. نام بردن

دولت‌آبادی در گفتمان خود، مؤلفه «نام بردن» را اغلب در مواردی به‌کار گرفته که خواسته است وضعیت‌هایی که قصد توصیف آن‌ها را داشته، ملموس‌تر نشان دهد. برای مثال در پاره‌گفتار ذیل، وی برای روشن‌تر کردن وضعیت آوارگی و بی‌خانمانی غلام، شهرها و مناطقی را که دائماً در میان آن‌ها رفت‌وآمد می‌کرده است، یکی‌یکی نام می‌برد.

پاره‌گفتار ۲۲ «در هیچ نقطه‌ای بند نمی‌شد. نه مرد ده بود و نه آدم شهر. نیشابور، بلوک باشتین، حاجاباد، طیس، سر ولایت و کلات نادری را پا می‌زد و باز برمی‌گشت» (همان، ص. ۳۶).

۵-۵. نمونه اطلاعات و نظرات مهم

نحوه پردازش صحنه آغازین رمان، به گونه‌ای است که در ارتباط با وضعیت زندگی باباسبحان، اطلاعات مهمی را به مخاطب ارائه می‌کند. نویسنده در راستای انتقال این اطلاعات، با بهره‌گیری از کلمات «پشته کلخچ^{۲۰}»، «گودال حیاط»، «طویله» و «غریال کاه»، کوشیده است تصویری از فضای زندگی محقر و روستایی بابا سبحان به دست دهد:

پاره‌گفتار ۲۳ «[بابا سبحان] دو تا بوته خاری را که لب گودال افتاده بود برداشت؛ روی پشته خار پراند و به طرف طویله رفت. آخور را پاکیزه کرد؛ یک غریال کاه و یک بادیه جو توی آخور ریخت و از طویله بیرون آمد. پشته کلخچ را از دهنه چاه برداشت...» (همان، ص. ۵).

این نوع تصویرسازی و ارائه اطلاعات، اوضاع فردی و شرایط اقتصادی - اجتماعی باباسبحان را به مخاطب عرضه می‌کند و بیان‌گر نگرش انتقادی نویسنده است.

پاره‌گفتار ۲۴ «عادلۀ صورتش را از غلام برگرداند. سرش را با شوق چرخاند، خودی تاب داد و پا روی پله گذاشت. وسط پله‌ها که رسید مستانه - همان‌طور که ممکن است دختر نوبالغی این کار را بکند - یک لنگه کفشش را درآورد،

توی ایوان پراند (همان، ص. ۵۴).

با اطلاعاتی که نویسنده در بند فوق در اختیار مخاطب می‌گذارد، شیفتگی عادلۀ نسبت به غلام نمایان می‌شود. با ارائه این اطلاعات، علت این‌که چرا بیوه میرزا عطاالله با وجود شایستگی صالح، وی را از ادامۀ زراعت بر روی زمین منع کرده و این کار را به شخص نابلدی چون غلام سپرده است، مشخص می‌شود.

پاره‌گفتار ۲۵ [مسیب] - من خودم امسال می‌خوام «بیناو» زمینم را گرمه بکارم ... پاچه‌مم به کسی نمیدم که ... (همان، ص. ۷۱).

در پاره‌گفتار فوق، قصد مسیب از این‌که به غلام می‌گوید «امسال می‌خوام بیناو زمینم را گرمه بکارم»؛ قطعاً معرفی نوع محصولش یعنی «گرمه» نبوده است. بدیهی است که در پس این اطلاعات داده شده به غلام، مقصود دیگری وجود دارد. اهمیت گفتمانی این پاره‌گفتار در کلمۀ «زمینم» نهفته است. مسیب با افزودن ضمیر ملکی «م» به آخر «زمین»، در پی نشان دادن مالکیت خود و خانواده بابا سبحان بر ملک مورد بحث است. با توجه به آنچه گفته شد، پاره‌گفتار فوق از آن‌جا که تلاشی برای نشان دادن مالکیت مسیب بر بخشی از زمین مورد اختلاف با عادلۀ است، از اطلاعات حائز اهمیتی برخوردار است.

۵-۶. نمونه معانی ضمنی و حقایق مسلم

در راهبرد «معانی ضمنی و حقایق مسلم»، همه پیام‌ها به‌طور کامل نوشته نمی‌شوند بلکه مخاطب باید از روی برخی علائم، پیام‌های نویسنده را در مطلبی موجز و کوتاه دریابد. از این‌رو، کشف ایدئولوژی پنهان در پس معانی ضمنی بر عهده مخاطب است و البته گفتنی است که این کار نیاز به تأمل و دقت زیاد دارد. برای مثال قطعۀ زبانی ذیل، شاهد خوبی در این زمینه به‌شمار می‌آید:

پاره‌گفتار ۲۶ [صالح] - مثلاً نمیشه یه عریضه‌ای پر کرد، به عدلیه برد و گفت بابا این زمین سال‌هاست که دست منه. من زراعتش کردم، پدرم زراعتش می‌کرده. یک سهمش هم به قبالة زنمه ...

[کدخدا] - یعنی استشهاد تمام کنی؟ والله گمون نکنم کاری از پیش بره (همان، ص. ۸۵).

در پاره‌گفتار فوق، نبودِ دادرسیِ عادلانه، و حمایت همه‌جانبهٔ دستگاه قضایی از صاحبان قدرت و ثروت، به‌عنوان یک حقیقت تلخ مورد انتقاد نویسنده قرار گرفته است. این‌که کدخدا صالح را از طرح شکایتش در «عدلیه» باز می‌دارد و پیشاپیش عادل را برندهٔ این دعوای حقوقی می‌شناسد، نشان از حقیقتی دارد که کدخدا آن را به تجربه دریافته است. بدیهی است که این حقیقت، نتیجهٔ سیاست‌های غلط و ساختارهای ناعادلانه و نهادینه‌شده‌ای است که در جامعهٔ عصر نویسنده وجود داشته است. به‌طور کلی شواهد استخراج‌شده از گفتمان رمان در رابطه با مؤلفهٔ فوق‌الذکر، دارای محتوای انتقادی است و حقایق تلخی را بازگو می‌کند.

۵-۷. نمونهٔ منفی‌سازی

عنصر منفی‌کننده (علامت نفی «ن») در پاره‌گفتار ذیل، هم همراه فعل آمده است و هم به‌صورت ضمیر هیچ‌کس (هیچ‌احدی) در جمله وجود دارد.

پاره‌گفتار ۲۷ [صالح]- یعنی هنوز من زمین را فسخ نکردم، تو اجاره‌ش کردی؟ این قانون کدام مملکت؟ کو اجاره‌نومچه‌ت را دربیار ببینم.

[غلام]- با دستهٔ کورا معامله ندارم. اجاره نومچه‌مم به هیچ‌احدی نشان نمی‌دم. زمین از فردا که سر فصله زیر کشت منه. حالی‌ت شد؟ (همان، ص. ۹۴).

درحالی‌که هنوز قرارداد اجارهٔ صالح بابت زمین فسخ نشده است، عادل آن را به‌طور غیرقانونی به غلام اجاره می‌دهد. انجام این عمل خلاف قانون برای شخصی چون عادل که روابط و مناسبات نزدیکی با قدرت و نهادهای وابسته به آن دارد، بسیار سهل و امکان‌پذیر است. به نظر می‌رسد که نویسنده با کاربست راهبرد منفی‌سازی خواسته است انجام سادهٔ این نوع کارها را در جامعه‌ای که ظلم و بی‌قانونی در آن حکم‌فرماست، برجسته‌تر نشان دهد. گفتنی است که این منفی‌سازی علاوه بر این‌که حاوی نکات انتقادی است، اعجاب و تأسف مخاطب را نیز برمی‌انگیزد.

۵-۸. نمونه فرضیه‌سازی

گاهی اوقات نویسندگان راهبرد فرضیه‌سازی برای نمایاندن ایدئولوژی و دیدگاه‌های انتقادی خود بهره می‌گیرد. برای مثال در پاره‌گفتار ذیل، فرضیه خالو درباره نیروهای نظامی حکومت (قزاق‌ها) نشان‌دهنده برخی نکات گفتمانی و انتقادی است.

پاره‌گفتار ۲۸ [خالو] - چی شده؟ باز شاهکار انداختی؟

[غلام] - کو خروس؟

[خالو] - آه گردنت بشکنه، هی. خیال کردم قزاقا تو شهر ریختن (همان، ص. ۱۲۴).

چنان‌که مشاهده می‌شود، خالو چنین فرض کرده است که قزاق‌ها، عده‌ای افراد هستند که به‌جای برقرار کردن امنیت در شهر، موجب اضطراب و تشویش خاطر شهروندان می‌شوند. درواقع فرضیه‌ای که خالو برای کنش قزاق‌ها مطرح کرده، گویای حقایق بسیاری است. به عبارت دیگر می‌توان گفت چندان هم فرضیه نیست، بلکه به واقعیت شبیه‌تر است. بدیهی است که دولت‌آبادی در گفتمان خود به موجب جو حاکم بر جامعه، دیدگاه انتقادی‌اش نسبت به عملکرد تأمل‌برانگیز نیروهای نظامی حکومت را در قالب فرضیه به مخاطب عرضه کرده است؛ البته فرضیه‌ای که همراه با قطعیت است.

۵-۹. نمونه ارائه سخنان و افکار دیگران

دولت‌آبادی با استفاده از این راهبرد، ضمن انتقاد از باورهای ایمانی مردم، ایدئولوژی غیرمذهبی خود را نیز نمایان ساخته است. در قسمتی از گفتمان رمان شاهد آن هستیم که مسیب بعد از مرگ صالح دچار جنون شده است. «به دور خودش می‌چرخد و آن قدر می‌چرخد که گیج می‌شود. کف به لب می‌آورد و یک گوشه می‌افتد». سرانجام طوری شد که «اسم مسیب کم‌کم سر زبان‌ها افتاد و دهن به دهن می‌گشت» (دولت‌آبادی، ۱۳۵۷، ص. ۱۳۵). مردمی که دور و نزدیک بابا سبحان را می‌شناختند، هرکدام راهی پیش پایش می‌گذاشتند:

پاره‌گفتار ۲۹ «ببرش به سنگسر. آنجا یک سیدی هست که می‌گویند معجزه می‌کنه»

«یک جوری او را به پاپوس امام رضا ببر. ریسمان به گردشش ببند و پای پنجره فولادی دخیلش کن»

«شفادهنده این دردها خود حضرت عباس است. صبر کن راه کربلا باز شود او را به کربلا ببر» (همان، ص. ۱۳۵).

همان‌طورکه مشاهده می‌شود نویسنده با لحنی سرزنش‌آمیز، شیوه‌های مردم برای درمان مسیب را از طریق ارائه سخنان و افکار آنان نشان داده و از این طریق، ترفندهایی چون معجزه و شفا را مورد تعریض و انتقاد قرار داده است.

۵-۱۰. نمونه بازنمایی زمان و مکان

۵-۱۰-۱. بازنمایی زمان

نویسنده با استفاده از راهبرد «بازنمایی زمان»، تلاش‌های چند ساله و شبانه‌روزی قهرمان داستان، یعنی صالح را تشریح کرده است.

پاره‌گفتار ۳۰ صالح گفت: من روی او ملک پنج سال عرق ریختم. پنج سال خون دل خوردم تا توانستم بارش بیارم. حالا بعد از این همه زلت، می‌خوای که واگذارش کنم؟ (همان، ص. ۵۰).

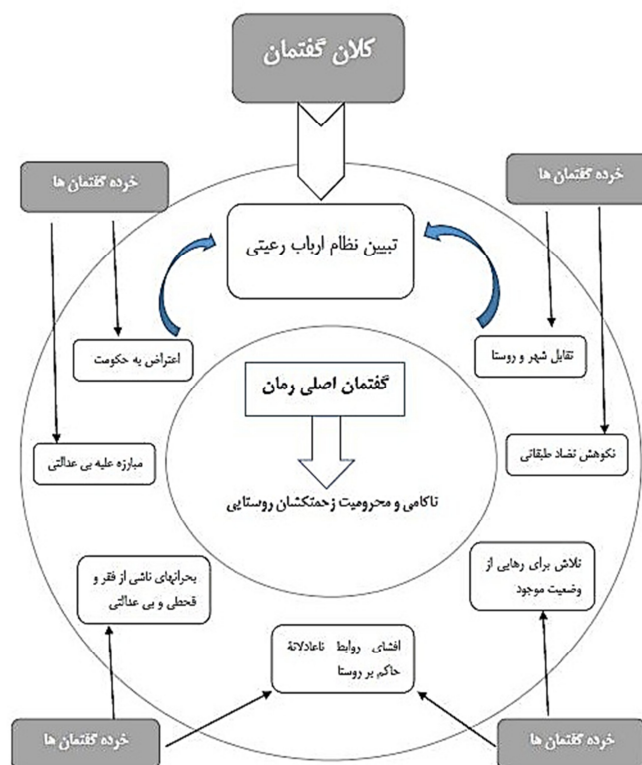
در پاره‌گفتار فوق، علاوه بر این‌که صالح سابقه تلاش پنج ساله خود را مورد تأکید قرار داده، تصریح کرده است که در این مدت، «خون دل خورده» و «عرق ریخته است» تا توانسته زمین میرزا عطاالله را به وضعیت مطلوب درآورد. راهبرد بازنمایی زمان در قطعه زبانی فوق، علت این‌که چرا صالح حاضر نمی‌شود زمین را در اختیار غلام قرار دهد، روشن‌تر ساخته است.

۵-۱۰-۲. بازنمایی مکان

نویسنده در پاره‌گفتار ذیل، مکان و محل زندگی صدیقه مادر غلام را بازنمایی کرده تا از این طریق، محیط رشد و شکل‌گیری شخصیت غلام (ضدقهرمان و عنصر غیرخودیِ گفتمان) را توصیف کند.

پاره‌گفتار ۳۱ خانه‌اش مثل تاولی زیر ناخن ده – لب خندق – چسبیده بود. می‌گفتند مرغدانی آسیاب کهنه سقا بوده در قدیم. درون خانه کوچک، لخت و پوده بود. ننه غلام تمام سوراخ سنبه‌های دیوار را با کلوخ، پارچه، زیر شلوارهای از پا افتاده، و حلبی کهنه، گرفته بود (همان، ص. ۷۶).

بدیهی است که بازنمایی مکان در پاره‌گفتار فوق، در خدمت مقاصد گفتمانی نویسنده قرار دارد و دارای اغراض ایدئولوژیک است.

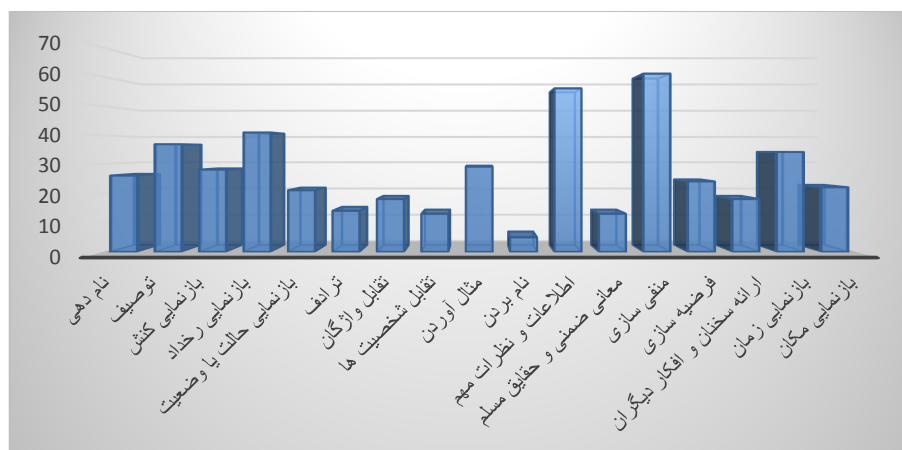

شکل ۱: نمودار کلی الگوی تحلیلی پژوهش
Figure 1: Analytical model of research

جدول ۱: میزان و درصد فراوانی راهبردهای گفتمانی

Table 1: Frequency and percentage of discourse strategies

شماره	عنوان راهبرد	میزان فراوانی	درصد فراوانی
۱	نام‌دهی	۳۶	٪ ۶
۲	توصیف	۳۷	٪ ۸
۳	بازنمایی کنش	۲۸	٪ ۶
۴	بازنمایی رخداد	۴۱	٪ ۹
۵	بازنمایی حالت یا وضعیت	۲۱	٪ ۵
۶	ترادف	۱۴	٪ ۳
۷	تقابل واژگان	۱۸	٪ ۴
۸	تقابل شخصیت‌ها	۱۳	٪ ۳
۹	مثال آوردن	۲۹	٪ ۶
۱۰	نام بردن	۵	٪ ۱
۱۱	اطلاعات و نظرات مهم	۵۶	٪ ۱۲
۱۲	معانی ضمنی و حقایق مسلّم	۱۶	٪ ۳
۱۳	منفی‌سازی	۶۱	٪ ۱۳
۱۴	فرضیه‌سازی	۲۴	٪ ۵
۱۵	ارائه سخنان و افکار دیگران	۱۸	٪ ۴
۱۶	بازنمایی زمان	۳۴	٪ ۷
۱۷	بازنمایی مکان	۲۲	٪ ۵

شکل ۲: نمودار فراوانی راهبردهای گفتمانی

Figure 2: Frequency chart of discourse strategies

۶. نتیجه

اغلب مطالعاتی که تاکنون تحت عنوان سبک‌شناسی فارسی معرفی شده‌اند، پژوهش‌های منفردی بودند که سبک را جدا از بافت موقعیتی متن بررسی می‌کردند. اما نگارندگان در این جستار با معرفی ابزارهای مناسبی جهت تجزیه و تحلیل سبک رمان‌های فارسی، راه حلی برای خروج از این وضعیت پیشنهاد کردند. لذا با کاربرست روشی مبتنی بر تحلیل گفتمان انتقادی، ویژگی‌های سبکی متن را در ارتباط با بافت موقعیتی آن مطالعه کرده‌اند. در همین راستا، پژوهش حاضر تلاشی برای آزمون این فرضیه بود که گفتمان رمان اوسنه باباسبحان با ابزارهای پیشنهادی جفریز قابل توصیف و تحلیل است. نتایجی که از این مطالعه با نظر به فرضیه تحقیق به‌دست آمد، نشان داد که رمان نامبرده به‌عنوان یک متن کلامی انتقادی از ساختاری گفتمانی بهره‌مند است که عقاید و ایدئولوژی‌های نویسنده‌اش را بازنمایی کرده است. گفتنی است که این ایدئولوژی‌ها چنان‌که تحلیل داده‌های این پژوهش نشان داده‌اند به‌وسیله هفده راهبرد گفتمانی در عناصر زبانی رمان بازنمایی شده‌اند. برخی از مهم‌ترین این راهبردها که بیشترین بسامد را در متن داشته‌اند از این قرارند: ۱. توصیف؛ ۲. بازنمایی

رخداد؛ ۳. منفی‌سازی؛ ۴. اطلاعات و نظرات مهم؛ ۵. نام‌دهی؛ و ۶. بازنمایی زمان. البته در این میان، «منفی‌سازی» با ۶۱ بار تکرار، بیشترین بسامد را دارا بوده است.

گفتمان اصلی رمان، بیان‌گر فقر، درد و رنج طبقه اجتماعی خاصی است که با ناکامی و محرومیت در محیط روستا به سر می‌برند. تلاش برای رهایی از وضعیت ناگوار موجود، مبارزه علیه بی‌عدالتی، تقابل شهر و روستا، نکوهش تضاد طبقاتی، افشای روابط ناعادلانه حاکم بر مناسبات اجتماعی - اقتصادی محیط روستا، اعتراض به حکومت و برنامه‌های آن، آشفتگی و پریشان‌حالی روستائینشان بر اثر بحران‌های ناشی از فقر و قحطی و بی‌عدالتی، خرده‌گفتمان‌های این رمان را تشکیل داده‌اند. گفتنی است که دولت‌آبادی با اشاره به فئودالیسم، حوادث رمان را وارد مسائل اقتصادی و سیاسی کرده است و با استفاده از ابزارهای گفتمانی که فوقاً به برخی از آن‌ها اشاره شد، نظام ارباب و رعیتی را با نگاه انتقادی تبیین کرده است. در این راستا کلماتی که برگزیده و توصیفاتی که ارائه داده است، همگی دارای بار انتقادی هستند. این مسئله نشان می‌دهد که نویسنده رمان، کلمات و تصاویر متناسب با هدفش را انتخاب کرده است. گفتنی است که نتیجه بررسی پژوهش‌های فارسی مرتبط با نظریه جفریز حاکی از آن است که تاکنون هیچ مطالعه‌ای از این منظر به تحلیل آثار محمود دولت‌آبادی نپرداخته است و از این‌رو مقاله حاضر، نخستین جستار در این زمینه به‌شمار می‌آید.

۷. پی‌نوشت‌ها

- 1 Lesley Jeffries
- 2 Gérard Genette
- 3 Critical Stylistics
- 4 Simpson
- 5 Fairclough
- 6 Fowler
- 7 Naming and Describing
- 8 Representing Actions/Events/States
- 9 Equating and Contrasting
- 10 Exemplifying and Enumerating
- 11 Prioritizing
- 12 Assuming and Implying
- 13 Negating
- 14 Hypothesizing

- 15 Presenting the Speech and Thoughts of other Participants
- 16 Representing Time, Space and Society
- 17 Teun AvanDijk
- 18 Natural order
- 19 formalization
- 20 semiformalization
- 21 informalization
- 22 Interpersonal
- 23 Verbal processes
- 24 Sayer
- 25 Target
- 26 Physical Conflict
- 27 Mental Conflict
- 28 Emotional Conflict
- 29 Moral Conflict

۳۰ در بین روستاییان جنوب سبزوار، کلچ نام بوته‌ای هیزم است که دارای خارهای تیز است و از آن برای گرم کردن تنور استفاده کرده و برای استفاده از آغل گوسفندان روی دیوار حصار آن‌ها را نصب می‌کردند. یکی دیگر از موارد استفاده از پشته‌های کلچ، قرار دادن روی در چاه‌های آب بوده است تا بدین ترتیب مانع از وارد شدن حیوانات یا زباله و گرد و خاک به داخل چاه شوند.

۸ منابع

- آرون، س.، حسینی کازرونی، ا.، حمیدی، جعفر، و شهبازی، م. (۱۳۹۷). سبک‌شناسی لایه‌ای رمان هستی از فرهاد حسن‌زاده. *تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا)*، ۳۸، ۵۸-۴۱
- آقاگل‌زاده، ف. (۱۳۹۹). *فرهنگ توصیفی تحلیل گفتمان و کاربردشناسی*. تهران: نشر علمی.
- تجلی، م.، عالی عباس‌آباد، ی.، و سلیمانی، ص. (۱۳۹۹). سبک‌شناسی داستان چراغ‌ها را من خاموش می‌کنم با رویکرد سبک‌شناسی انتقادی. *متن‌پژوهی ادبی*، ۱۶، ۷۹-۵۵.
- تلخابی، م.، و ، عقدایی، ت. (۱۳۹۳). لایه‌های قابل تأمل «ماه کامل می‌شود» اثر فریبا وفی از منظر سبک‌شناسی انتقادی. *تفسیر و تحلیل متون زبان و ادبیات فارسی (دهخدا)*، ۲۰، ۸۷-۱۲۰
- حیاتی، ز.، صافی، ح.، و میرزایی، ف. (۱۳۹۶). تحلیل زمان روایی در دو گفتمان ادبی و

- سینمایی مورد مطالعه: فیلم خاک و داستان اوسنه بابا سبحان. *روایت‌شناسی*، ۱، ۵۱-۸۴.
- حیدری، م. و حاتمی، ت.م. (۱۳۹۵). بررسی تطبیقی مبانی رئالیسم در رمان‌های اثر عبدالرحمان منیف و اوسنه بابا سبحان اثر محمود دولت‌آبادی. *ادبیات پارسی معاصر*، ۴، ۴۷-۶۸.
- درپر، م. (۱۳۹۰). *سبک‌شناسی نامه‌های غزالی با رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی*. پایان‌نامه دکتری، دانشگاه فردوسی مشهد.
- درپر، م. (۱۳۹۱). *سبک‌شناسی انتقادی رویکردی نوین در بررسی سبک براساس تحلیل گفتمان انتقادی*. *نقد ادبی*، ۱۷، ۳۷-۶۲.
- درپر، م. (۱۳۹۲). بررسی ویژگی‌های سبکی داستان کوتاه «چشن فرخنده» از جلال آل‌احمد با رویکرد سبک‌شناسی انتقادی. *جستارهای زبانی*، ۱۳، ۳۹-۶۳.
- درپر، م. (۱۳۹۳). لایه‌های مورد بررسی در سبک‌شناسی انتقادی داستان کوتاه و رمان. *جستارهای زبانی*، ۲۱، ۶۵-۹۴.
- دولت‌آبادی، م. (۱۳۵۷). *اوسنه بابا سبحان*. تهران: ستاره.
- ظریفیان، م.، بامشکی، س.، و قندهاریون، ع. (۱۳۹۶). بررسی برگردان سینمایی داستان اوسنه بابا سبحان بر مبنای نظریه فزون‌متنیت ژرار ژنت. *ادبیات پارسی معاصر*، ۲، ۵۱-۸۱.
- فتوحی، م. (۱۳۹۱). *سبک‌شناسی: نظریه‌ها، رویکردها و روش‌ها*. تهران: سخن.
- میرصادقی، ج. (۱۳۸۰). *عناصر داستان*. تهران: سخن.
- نبی‌لو، ع. و دادخواه، ف. (۱۳۹۸). تحلیل مدیر مدرسه آل‌احمد بر مبنای سبک‌شناسی انتقادی. *پژوهش‌های زبان‌شناختی در زبان‌های خارجی*، ۳، ۹۹۱-۱۰۳۰.
- نیک‌سیر، ز.، حسن‌پور آلاشتی، ح.، درپر، م. و روحانی، م. (۱۳۹۸). بررسی تاریخ‌نگاری ایدئولوژیک و مؤلفه‌های رئالیسم سوسیالیستی در مجموعه «از رنجی که می‌بریم» (با رویکرد سبک‌شناسی انتقادی) مطالعه موردی: «دره خزان‌زده» و «زیرابی‌ها». *پژوهش‌نامه مکتب‌های ادبی*، ۷، ۱۰۰-۱۳۰.

References

- Agha Golzadeh, F (2020). *Descriptive Glossary of Discourse Analysis and Applied Studies*. Tehran: Elmi. [In Persian].
- Arvand, S., et, al. (2019) Layered stylistics of the novel of Hasti (Existence) by Farhad Hassanzadeh. *Dehkhoda*. Volume 10. Number 38, 41- 58. [In Persian].
- Dorpar, M (2011). *Stylistics of Imam Mohammad Ghazali letters with critical discourse analysis approach*. Doctoral dissertation. Ferdowsi university of Mashhad. [In Persian].
- Dorpar, M. (2013). A critical stylistic analysis of Jashn-e Farkhonde. *Language Related Research*. 4 (1), 39-63. [In Persian].
- Dorpar, M. (2015). The arguable stylistic layers in critical stylistics of short story and novel. *Language Related Research*. 5 (5), 65-94. [In Persian] .
- Dorpar, M. (2012). Critical stylistics as a new approach to stylistics based on critical discourse analysis. *Literary Criticism*. 5 (17), 59-70. [In Persian].
- Dowlatabadi, M. (1978). *The Tale of Baba Sobhan*. Tehran: Setare. [In Persian].
- Fotuhi Rudmajani, M. (2013). *Stylistics: Theories, Approaches and Methods*. Tehran: Sokhan. [In Persian].
- Hayati, Z., Safi, H., & Mirzaee, F (2018) Analyzing narrative time in literary and cinematic discourses The studied case: The film “the soil” and the fiction “the tale of Baba Sobhan. *Journal of Narrative Studies*. 1(1), 84-51. [In Persian].
- Heidari, M., & Hatami Tel Marani, A. (2017). A comparative study of the principles of realism in the novel "The End" by Abdolrahman Manif and "The Legend of Baba Sobhan" by Mahmoud Dolatabadi, *Contemporary Persian Literature*, 6(4), 47-68. [In Persian].
- Jeffries, L (2010), *Critical stylistics: The power of English*, London: Palgrave Macmillan.
- Mirsadeghi, J. (2001). *Story `s Elements*. Tehran: Sokhan. [In Persian].

- Nabilou, A., & Dadkhah, F. (2019). Analysis of A'l Ahmad's Modire Madrase according to critical stylistics. *Journal of Foreign Language Research*. 9(3), 991-1030. [In Persian].
- Niksiyar, Z., & et, al. (2020) Investigating ideological historiography and components of socialist realism in The collection 'az ranji ke mibarim"(With a Critical Stylistics approach). *Research Journal of Literary Schools*. 3(7), 100-130. [In Persian] .
- Nørgaard, N., Montoro, R., & Busse, B (2010), *Key terms in stylistics*, London: Continuum International Publishing Group.
- Tajalli, M., Aali Abbasabad, Y., & Soleimani, S. (2021) A critical stylistic review of the story "I Will Turn off The Lights". *Literary Text Research*. 24(86), 55- 79. [In Persian].
- Talkhabi, M., & Aghdaei, T. (2014) The thoughtful layers of the novel: (The Moon are completed) by Fariba Wafi from a critical stylistic point of view. *Dehkhoda*. 6(20), 87-120. [In Persian] .
- Van Leeuwen, T. (2008) *Discourse and practice, new tools for critical discourse analysis*. New York: Oxford University Press.
- Zarifian, M., & et, al. (2017). A review of the cinematic translation of the tale of Babasbehan based on the theory of Gérard Genette. *Contemporary Persian Literature*. 7(2), 51-81. [In Persian].